

Wstęp

Proces powstawania miast w Europie Środkowej był katalizatorem zmian społecznych i prawnych, które powodowały, że ludzie świeccy nabywali umiejętności czytania i pisania. W znaczący sposób wzrósł poziom pragmatycznej piśmienności¹. Prawo i kultura prawna, które przynieśli osadnicy, związane były z istnieniem nowej formy władzy, jaką stanowił samorząd. Społeczność miejska — w naturalny sposób cechująca się mobilnością — nie mogła opierać się w procesie weryfikacji sądowej na ustnych zeznaniach świadków i swoistej zbiorowej pamięci, właściwej dla dominujących do tej pory stabilnych grup agrarnych. Utrwalanie spraw na piśmie stało się zatem niezbędne zarówno w codziennych sprawach natury gospodarczej, jak i w sprawach majątkowych oraz sądowych, toteż umiejętność czytania i pisania okazała się dla wielu koniecznością. Działania samorządu miejskiego wymagały trwałej formy rejestracji decyzji władz. Nie sposób jednak precyzyjnie określić czasu pojawienia się urzędu pisarza miejskiego. W nauce funkcjonuje opinia, że urząd ten ustanowiony został zapewne już w czasach lokacji miasta lub krótko po niej².

1 E. Potkowski: *Problemy kultury piśmiennej łacińskiego średniowiecza*. „Przegląd Humanistyczny”, T. 38, 1994, nr 3, s. 24 nn.

2 Ustalenie momentu pojawienia się stałego pisarza miejskiego zależy od zachowania odpowiednich przekazów źródłowych. Niewiele miast posiada dobrą dokumentację czasów lokacji i wydarzeń po niej następujących. Dlatego też wzmianki o miejskich notariuszach są czasem o dziesiątki lat, niekiedy o kilka stuleci późniejsze niż narodziny miasta. W samym Magdeburgu pierwsza wzmianka o pisarzu miejskim pochodzi z 1301 roku. W. Stein: *Deutsche Stadtschreiber im Mittelalter*. In: *Beiträge zur Geschichte vornehmlich Kölns und der Rheinlande. Zum 80. Geburtstag Gustav von Mevissens dargebracht von dem Archiv der Stadt Köln*. Cologne 1895, s. 33. Także V. Spáčil: *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*. Olomouc 2001, s. 19.

Wobec wyrywkowych i przygodnych wzmianek o pisarzach i kancelarii miejskiej pochodzących z XIII wieku trudno prześledzić ich początki. Prawo i kultura prawna, które na ziemi polskie przynieśli nowi osadnicy, związane były ściśle z pismem³. W podstawie prawa magdeburgskiego, czyli w *Zwierciadle saskim*, w wielu miejscach mowa jest o używaniu pisma czy po prostu o zapisach, listach, pieczęciach etc.⁴. Niemal w każdym mieście powstanie urzędu pisarza, który winien być obsadzony przez osobę posługującą się biegle pismem, znającą języki urzędowe oraz posiadającą przygotowanie prawnicze, okazało się naturalną koniecznością.

Pisarz miejski pełnił w miastach prawa magdeburgskiego funkcje, których nie da się przyrównać do żadnej współczesnej funkcji publicznej. Był zarówno sekretarzem rady, a często także ławy miejskiej, jak i zaprzysiężonym notariuszem, spisującym sprawy własnościowe obywateli oraz osób poddanych miastu, a także syndykiem, występującym w różnych sprawach prawnych w imieniu miasta, wreszcie miejskim księgowym. W większych miastach — z uwagi na liczbę i różnorodność spraw — zatrudniano kilku pisarzy. Wydzielano merytorycznie pewne zadania, a do ich załatwiania powoływano specjalnego urzędnika. W mniejszych miastach wszystkim zajmował się jeden człowiek. Od jego wykształcenia i kompetencji zależały niejednokrotnie rozstrzygnięcia wielu spraw w mieście, a także na zgromadzeniach stanowych i w sądach regionalnych. Rzetelne prowadzenie spisów własnościowych nie tylko umożliwiało sprawne zbieranie podatków, ale także pozwalało uniknąć nieporozumień w zakresie praw majątkowych. Od starannego prowadzenia ksiąg miejskich, szczególnie dotyczących własności, zależały wyniki sporów majątkowych i spadkowych mieszczan oraz poddanych miejskich. Urząd pisarza miejskiego — będący urzędem publicznym — wymagał sporej specjalistycznej wiedzy w wielu dziedzinach prawa, a także za-

3 Por. uwagi w pracach: B. Geremek: *Poziomy kultury: przekaz ustny i kultura literacka*. W: *Kultura Polski średniowiecznej XIV—XV w.* Red. B. Geremek. Warszawa 1997, s. 366—380; A. Adamska: *Średniowiecze na nowo odczytane. O badaniach nad kulturą pisma*. „Roczniki Historyczne”, T. 65, 1999, s. 129—154; A. Bartoszewicz: *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*. Warszawa 2012; P. Chaunu: *Czas reform. Historia religii i cywilizacji (1250—1550)*. Tłum. J. Grosfeld. Warszawa 1989; J. Goody: *Logika pisma a organizacja społeczeństwa*. Tłum. i red. G. Godlewski. Warszawa 2006.

4 Por. np. zapis dotyczący spisów ławników, przedstawianych do zatwierdzenia rajcom. P. Sczerbic: *Ius municipale, to jest prawo miejskie magdeburgskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*. Red. G.M. Kowalski. Kraków 2011, t. 2, s. 392. H. Lück: *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Europäische Dimension zweier mitteldeutscher Rechtsquellen*. Hamburg 1998.

ufania społecznego⁵. Pisarz miejski z Eisenach, Johannes Rothe, w wierszowanej formie przedstawił zadania pisarza miejskiego jako „oczu” władz miejskich, czyli — jak dziś powiedzielibyśmy — obserwatora i rejestratora:

Dye schriber daz sint dy augen
Dy sullen gesunt sin und wol tügen
Der stat gescheffte wol besehen
Und steteclichen gemerke stehen
Und alz man mit den augen sihet,
Als sullen die schriber merken,
Daz tün daz leszen daz beste wirken,
Nücz und den gebrechen
Schriben mernek und sprechen
Dise augen bliben clar
Daz Keine gestrüppe daryn var;
Daz ist si sollen srome sin
Nuchtern maszlich trincken win,
Warhasstig getruwe und verswigen
An schalkheyd und wol gedigen.
Und dem augen stet geschiben also⁶.

Pisarze miejscy nie ograniczali się tylko do pracy w kancelarii ratusza. Jako ludzie wykształceni pracowali także naukowo, na przykład

5 Urząd pisarza miejskiego oraz rozwój notariatu publicznego od lat budzą zainteresowanie badaczy. Są to, oczywiście, odrębne instytucje, ale zdarzało się, że miasta zatrudniały osoby z uprawnieniami notariusza publicznego. Por. P. Torelli: *Studia e ricerche di diplomatica comunale*. Mantova 1915; S. Mikucki: *Początki notariatu publicznego w Polsce*. „Przegląd Historyczny”, T. 34, 1937—1938, s. 10—26; J. Nuhlíček: *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*. Praha 1940, reed. Scriptorium 2011; K. Skupieński: *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*. Lublin 2002; T. Chłopecki: *Koncepcje polskiego notariatu*. Kraków 2011; Idem: *Instytucja notariatu na ziemiach polskich w okresie średniowiecza*. „Folia Iuridica Wratislaviensis”. T. 1, nr 2. Wrocław 2012, s. 9—27; J. Kotous: *K otázce vyšehradských kořenů notářského stavu v Čechách*. „Právněhistorické studie”, T. 43, 2013, s. 223—231. O notariacie na Śląsku por. F. Lusček: *Notariatsurkunde und Notariat in Schlesien von den Anfängen (1282) bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Weimar 1940. Opis zadań miejskiego pisarza scharakteryzował H. Samsonowicz w pracy: M. Bogucka, H. Samsonowicz: *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1986, s. 171 nn.

6 Cyt. za: *Von der stete ampten und von der fursten ratgeben, ein deutsches Lehr- und Spruchgedicht aus dem Anfange des XV. Jahrhunderts*. Hrsg. A.F.C. Vilmar. Marburg 1835, s. 7. Współczesne wydanie tekstu por. H. Wolf: *Johannes Rothes Ratsgedichte* („Texte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit”, Bd. 25). Berlin 1971, s. 45—83.

w dziedzinie prawa. Często parali się także zajęciami literackimi czy kronikarstwem. W XVI wieku szybko włączyli się w nurt reformatorski. W Niemczech najbardziej znanymi pisarzami miejskimi byli: Gottfried Hagen z Kolonii⁷, Lazarus Spengler z Norymbergi⁸, Konrad Peutinger z Augsburga⁹, Stephan Roth z Zwickau¹⁰, Ulrich Zasius z Freiburga¹¹, Adam Christoph Jacobi z Drezna czy Sebastian Brant ze Strassburga¹². W Polsce największą sławę zyskali: Sebastian Fabian Klonowic z Lublina¹³, Mikołaj Jaskier z Krakowa¹⁴ czy Błażej Winkler z Poznania¹⁵. W Czechach do najwybitniejszych pisarzy należeli: Bartosz z Pragi¹⁶, Prokop z Pragi¹⁷ czy Paweł Krystian Koldin¹⁸. Na Śląsku wybitnymi, znanymi nie tylko ze swej działalności notariackiej byli: Peter Eschenloer

7 D. Welter: *Urkundliche Quellen und städtische Chronik. Entstehung und Wirkung von Gottfried Hagens Reimchronik der Stadt Köln (1270/71)*. In: *Quelle — Text — Edition. Ergebnisse der österreichisch-deutschen Fachtagung der Arbeitsgemeinschaft für Germanistische Edition in Graz vom 28. Februar bis 3. März 1996*. Hrsg. A. Schwob, E. Streitfeld u. a. Tübingen 1997 (editio Beihefte 9), s. 123—132.

8 H. von Schubert: *Lazarus Spengler und die Reformation in Nürnberg*. Hrsg. H. Holborn. Leipzig 1934.

9 *Gesammeltes Gedächtnis. Konrad Peutinger und die kulturelle Überlieferung im 16. Jahrhundert. Begleitpublikation zur Ausstellung der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg anlässlich des 550. Geburtstags Konrad Peutingers (Staats- und Stadtbibliothek Augsburg. Cimeliensaal 1)*. Hrsg. R. Laube, H. Zäh. Luzern 2016.

10 *Stephan Roth 1492—1546. Stadtschreiber in Zwickau und Bildungsbürger der Reformationszeit*. Hrsg. R. Metzler. Leipzig 2008.

11 S. Rowan: *Ulrich Zasius. A Jurist in the German Renaissance, 1461—1535*. Frankfurt 1987.

12 J. Knappe: *Sebastian Brant*. In: *Deutscher Humanismus 1480—1520. Verfasserlexikon*. Bd. 1. Berlin—New York 2005, s. 247—283.

13 *Klonowic Sebastian Fabian*. W: *Dawni pisarze polscy (od początków piśmiennictwa do Młodej Polski)*. T. 2 (I—Me). Warszawa 2001, s. 124.

14 S. Pańków: *Jaskier Mikołaj*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 11. Wrocław 1964—1965, s. 60—62.

15 I. Radtke: *Błażej Winkler pisarz i kronikarz miasta Poznania w XVI wieku (1535—1569)*. „Archeion”, T. 38, 1962, s. 151—172.

16 *Autor Kroniky o pozdvižení jedněch proti druhým v obci pražské (Chronica de seditione et tumultu pragensi 1524)*. Zob. *Bartoš pisař: Bartošova Kronika pražská od léta páně 1524 až do konce léta 1530*. Ed. K. J. Erben. Praha 1851.

17 *Autor wielu dzieł, w tym m.in. Cronicon Procopii notarii Pragensis, doprowadzonej do 1419 roku, czy wierszowanej nowej Kroniki, zachowanej we fragmentach*. Por. Z. Uhlíř: *Prokop pisař: úředník, nebo intelektuál*. In: *Město a intelektuálové*. „Documenta Pragensia”. Vol. 27. Praha 2008, s. 69—78; K. Jíšová: *Novoměstský pisař Prokop*. „Historia Slavorum Occidentis”, T. 1(2), 2012, s. 143—150.

18 *Prawnik, autor kodyfikacji prawa miejskiego Królestwa Czeskiego z 1579 roku*. Por. *Práva městská Království českého. Edice z komentářem*. Ed. K. Malý et al. Praha 2013.

z Wrocławia¹⁹, Georg Thebesius z Legnicy²⁰ czy Johannes Froben z Namysłowa²¹.

Jednym z efektów lokacji miasta było utworzenie w późniejszym czasie osobnego okręgu sądowego według wzorów zachodnich (*Weichbild*), w którym — niezależnie od charakteru sądu oraz osób sądujących — posługiwano się prawem spisanim, a działalność sądu wymagała obecności prawników, notariuszy i pracowników kancelarii²². Rzecz jasna, w niemal każdym mieście przebywali potrafiący czytać i pisać duchowni. Wydaje się jednak, że od początku powstawania miast na prawie niemieckim istniał problem kształcenia i zatrudniania osób wyświęconych w służbie miejskiej. Jakieś animozje dotyczące kształcenia pojawiły się już w 1263 roku w Poznaniu, gdzie kapituła sprzeciwiła się istnieniu szkoły przy kościele miejskim, domagając się, by uczniowie z miasta oraz osiedli przedmiejskich uczęszczali do szkoły katedralnej²³.

Nie wiadomo, na ile powszechnym zwyczajem było szukanie kandydatów na pisarzy poza środowiskiem osób wyświęconych²⁴. Takie

19 Autor XV-wiecznej kroniki Wrocławia: P. Eschenloer: *Geschichte der Stadt Breslau*. Hrsg. G. Roth. Bd. 1—2. Münster—New York—München—Berlin 2003.

20 C. Grünhagen: *Thebesius, Georg*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 37. Leipzig 1894, s. 665.

21 R. Czarnecki: *Kronika Namysłowa autorstwa Johanna Frobena jako utwór dziejopisarstwa miejskiego*. Warszawa 2015.

22 K. Tymieniecki: *Powstanie miasta mazowieckiego pod koniec wieków średnich. Przyczynek do dziejów genezy miast polskich*. W: Idem: *Kształtowanie się społeczeństwa średniowiecznego*. Poznań 1996, T. 1, s. 89 i nn. O powstawaniu *weichbildów* zob.: D. Nowakowski: *Od kasztelanii do weichbildu. Podziały wewnętrzne ziemi głogowskiej w średniowieczu*. W: *Stare i nowe w średniowieczu — pomiędzy innowacją a tradycją. Spotkania Bytomskie VI*. Red. S. Możdzioch. Wrocław 2009, s. 263—278.

23 *Chronica Poloniae maioris*. Ed. B. Kürbis. Warszawa 1970, Monumenta Poloniae Historica, series nova, Vol. 8, rodz. 141, s. 117: „1263 fundata est ecclesia parochianis in civitate Poznaniensi nomine capituli Poznaniensi, sic quod dominicus diebus nec processionem neque scolas circa ipsam habere debeant. Sed omnes viri ecclesiastici tam civitatis quam suburbani ad maioris ecclesie processionem et pueri scolas circa eandem constitutas frequentare debent”.

24 Zatrudnianie duchownych jako pisarzy miejskich zależało zapewne od polityki władz konkretnego miasta. Dość ogólne stwierdzenia, że pisarzy duchownych w XIV wieku zastąpiono pisarzami świeckimi (V. Vojtíšek: *Z právních dějin československých měst*. In: *Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška*. Praha 1953, s. 16) lub że od początku zatrudniano laików (F. Tadra: *Kancelář a písaři v zemích českých za králů Lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV*. Praha 1892, *Rozpravy České akademie, třída I, roč. I, 1891/1892, č. 2, s. 154*), nie są prawdziwe. Według V. Honemann (*Die Stadtschreiber und die deutsche Literatur im Spätmittelalter und der frühen Neuzeit*. In: *Zur deutschen Literatur und Sprache des 14. Jahrhunderts*. Dubliner Colloquium 1981. Heidelberg 1983, s. 320—353)

zalecenie przedstawił żyjący w drugiej połowie XIV wieku prawnik z Legnicy, Nikolaus Wurm. W zredagowanej przez niego księdze prawa miejskiego wprowadzono tylko jedno ograniczenie w dostępie do urzędu miejskiego notariusza: z uwagi na potrzebę pełnego zaufania i potencjalny konflikt lojalności nie wolno nań było powoływać duchownych, niezależnie od rodzaju posiadanych przez nich święceń²⁵.

Nie ustalono, kiedy po raz pierwszy powołano pisarza miejskiego w Gliwicach. W najstarszym znanym dokumencie miejskim, jakim jest akt sprzedaży jatki masarskiej z 1317 roku przez Jana dziedzicznego wójta Wigandowi Hepnerowi, użyto formuły *datum per manus* — wymieniono w niej Jana z Cieszyna, „*ibidem procuratoris*”²⁶. Dwuznaczność sformułowania nie pozwala określić, gdzie „prokuratorem” był Jan z Cieszyna: w Cieszynie czy też w Gliwicach. Termin *procurator* również jest wieloznaczny. W Augsburgu tym mianem określano powoływanego przez władcę głównego urzędnika miejskiego²⁷. Na Śląsku i w Polsce *procurator* oznaczał zarządcę majątku czy wielkorządcę²⁸. Brak zatem podstaw, aby owego Jana z Cieszyna uznać za najstarszego pisarza gliwickiego. Mógł być tylko przygodną osobą, akurat przebywającą w mieście. Nie zachowały się żadne dokumenty miejskie aż do roku 1483. Dopiero z tego roku pochodzą dokumenty wydane przez radę miasta Gliwice. To poświadczenia posiadania przez Beatę Podgolową, żonę Stanisława Rudzkiego, praw do wójtostwa i młyna w Bytomiu²⁹. Niestety, znamy je tylko z odpisu w księ-

pisarzami wrocławskimi były zawsze osoby świeckie. Przeciwnie zdanie na ten temat ma E. Wótkiewicz (*Viri docti et secretorum conscii. Personel kancelaryjny Wrocławia w późnym średniowieczu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, T. 61, 2006, s. 35—37). Natomiast w Lubece do początków XV wieku pisarzami były osoby wyświęcone (por. F. Bruns: *Die Lübecker Stadtschreiber von 1300—1500*. „Hansische Geschichtsblätter”, Bd. 31, 1904, s. 46).

25 H.-J. Leuchte: *Das Liegnitzer Stadtrechtsbuch des Nikolaus Wurm. Hintergrund, Überlieferung und Edition eines schlesischen Rechtsdenkmals*. Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte. Vol. 25. Sigmaringen 1990, s. 47.

26 P. Boroń: *Regesty średniowiecznych i wczesnonowożytnych dokumentów ze zbioru fotokopii Oddziału w Gliwicach Archiwum Państwowego w Katowicach*. „Szkice Archiwalno-Historyczne”, T. 16, 2019, nr 1, s. 17.

27 P. Geffcken: *Stadtpfleger (Procurator civitatis)*. In: *Stadtlexikon Augsburg*. Hrsg. G. Grünsteudel, G. Hägele, R. Frankenberger. <https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg> [dostęp: 23.08.2019]. Odwołanie do sytuacji w Szwabii może wydawać się odległe od rzeczywistości Górnego Śląska. Jednak jedyna informacja o pochodzeniu osadników niemieckich w rejonie Gliwic (Bojków) wskazuje na Frankonię.

28 *Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce*. <https://ellexicon.scriptor.es.pl/pl/lemma/PROCURATOR> [dostęp: 8.05.2020].

29 Národní knihovna České republiky, Registrum S. Venceslai, k. 559v.

dze, a w samym tekście nie wzmiankowano o pisarzu sporządzającym dokument.

Informacje o pisarzach miasta Gliwice pochodzą dopiero z przełomu XV i XVI wieku. O wcześniejszych nic nie wiadomo. Oprócz pisarza miejskiego w mieście mogli funkcjonować pisarze książęcy. Jeden z nich był na stałe związany z miastem. W 1473 roku Jan, książę oświęcimski i gliwicki, darował swemu pisarzowi Mikołajowi Rachwałowi za zasługi rolę oraz łąkę. Może to świadczyć o stałym pobycie Rachwała w mieście. Sporządził on także dokumenty dla kolejnego właściciela miasta — Jana Bielika z Kornicz, starosty górnośląskiego³⁰. W Gliwicach występował zatem od co najmniej 1473 do 1489 roku. Czy był tylko pisarzem książęcym związanym z dworem, czy pełnił też funkcję pisarza miejskiego? — to trudno orzec.

W dotychczas wydanych pracach dotyczących dziejów miasta temat pisarzy miejskich pojawił się jedynie w *Geschichte der Stadt Gleiwitz* Benno Nietschego z 1866 roku. W cytowanych przez niego dokumentach wzmianki o miejskich pisarzach są dość częste. Zebrane informacje pozwoliły mi na sporządzenie ich listy³¹. W odniesieniu do obecnego stanu wiedzy jest ona niekompletna, choć zawiera też wzmianki o pisarzach dziś nam nieznanach. Przykładem może być wymieniony w 1458 roku pisarz Jan. Trudno ustalić, gdzie Nietsche znalazł o nim informację. W żadnym spisie dokumentów gliwickich sporządzanych w archiwum miejskim w XVIII—XIX wieku nie ma adnotacji o piśmie z tego roku.

W późniejszych pracach dotyczących dziejów Gliwic pisarze miejscy nie byli przedmiotem rozważań.

Zbieranie informacji o miejskich urzędnikach rozpocząłem przy okazji opracowania dotyczącego mieszkańców gliwickiego rynku. Zamieściłem w nim krótkie biogramy Walentyna Obeszla, Jana Frölicha i Jana Repentinusa³². Z kolei informacje o Benedyckie Męczzyduszy zawarłem w opracowaniu o związkach mieszczan gliwickich z Opolem³³.

Stan badań nad miejskimi pisarzami związanymi z miastami Śląska nie jest — tak jak w przypadku Gliwic — zadowalający. Opracowań

30 P. Boroń: *Regesty średniowiecznych i wczesnonowożytnych dokumentów...*, nr 8, 9, 10, 12.

31 B. Nietsche: *Geschichte der Stadt Gleiwitz*. Gleiwitz 1866, s. 122.

32 P. Boroń: *Dawne Gliwice. Studia z dziejów miasta i jego mieszkańców do końca XIX wieku. Wokół gliwickiego rynku*. Gliwice 2015, s. 107—111, 297—299, 463—465.

33 Idem: *Epitafium ks. Jerzego Stephetiusa w katedrze św. Krzyża — przyczynek do prozopografii Górnego Śląska oraz kontaktów Opola i Gliwic*. „Kwartalnik Opolski”, T. 53, z. 2—3, 2017, s. 60—76.

doczekały się jedynie pojedyncze osoby sprawujące ten urząd lub całe kancelarie³⁴. Ostatnio rozpoczęto edycję źródeł powstałych w XVI-wiecznych kancelariach miast śląskich³⁵. Inne jest zaawansowanie badań nad urzędem pisarza miejskiego poza Śląskiem. Na terenach dawnej Rzeczypospolitej prowadzono przede wszystkim badania miejskich kancelarii. Opracowania doczekały się już liczne ośrodki³⁶. Niewiele jest jednak studiów poświęconych miejskim notariuszom. Badania nad pisarzami miejskimi od XIX wieku prowadzone są w Niemczech³⁷

34 J. Maliniak: *Kancelaria miasta Świdnicy w średniowieczu*. Wrocław 2001 [praca doktorska w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego]; Idem: *Uposażenie i przywileje rady oraz pisarza miejskiego w średniowiecznej Świdnicy*. W: *Człowiek — obraz — tekst. Studia z historii średniowiecznej i nowożytnej*. Red. M.L. Wójcik. Dzierżoniów 2005, s. 51—63; Idem: *Urzędnicy kancelarii miejskiej Świdnicy do 1740 roku*. W: *Urzędnicy miejscy Świdnicy do 1740 r.* Red. M. Goliński, J. Maliniak. Toruń 2007, s. 233—259; E. Wólkiewicz: *Viri docti et secretorum conscii...*, s. 21—43.

35 *Z kancelarii XVI-wiecznych miast śląskich (edycja źródeł ze Strzegomia, Świdnicy i Wrocławia)*. Red. M. Goliński. Księży Młyn 2016.

36 M. Friedberg: *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*. „Archeion”, T. 24, 1955, s. 277—304; I. Radtke: *Kancelaria miasta Poznania od XIII do XV wieku*. „Roczniki Historyczne”, T. 27, 1961, s. 161—189; M. Friedberg: *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem w latach 1335—1802*. „Archeion”, T. 36, 1962, s. 137—170; I. Radtke: *Kancelaria miasta Poznania do roku 1570*. Warszawa 1967; M. Stankowa: *Kancelaria miasta Lublina XIV—XVIII w.* Warszawa 1968; J. Tandecki: *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*. Warszawa—Toruń 1990, s. 203—212; J. Łosowski: *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XVI do XVIII wieku*. Lublin 1997; J. Tandecki: *Die Stadtschreiber und ihre Rolle bei Vereinheitlichung der Arbeitsformen der städtischen Kanzleien in Preußen*. In: *Die Rolle der Stadtgemeinden und bürgerlichen Genossenschaften im Hansaraum in der Entwicklung und Vermittlung des gesellschaftlichen und kulturellen Gedankengutes im Spätmittelalter*. Toruń 2000, s. 117—131; Idem: *Kancelarie wielkich miast pruskich jako ośrodki średniowiecznej kultury miejskiej*. W: *Droga historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska. Lublin 2001, s. 213—226; Idem: *Rozwój badań nad dokumentem oraz kancelariami miejskimi w Polsce*. „Studia Archiwalne”, T. 2, 2006, s. 21—29; Z. Górski: *Ze studiów nad kancelarią miejską starej Warszawy*. Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 19, Nauki humanistyczno-społeczne, z. 147. Toruń 1984, s. 115—129; B. Petrišak: *Pisarze miejscy lwowscy jako testatorzy i spadkobiercy od XIV do połowy XVII wieku*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, T. 61, 2013, nr 2, s. 295—304; M. Starczyński: *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*. Kraków 2015; M. Superczyński: *Pisarze miejscy w kancelarii chełmińskiej od XIV do XVI wieku*. „Zapiski Historyczne”, T. 81, 2016, z. 3, s. 37—58; J. Tandecki: *Dokumenty i kancelarie miejskie*. W: *Dyplomatyka staropolska*. Red. T. Jurek. Warszawa 2015, s. 413—414.

37 Literatura dotycząca pisarzy miast niemieckich jest ogromna (jej wyliczenie przekroczyłoby dopuszczalną objętość przypisów). Jedno ze starszych, ogólnych ujęć pochodzi z końca XIX wieku: W. Stein: *Deutsche Stadtschreiber im Mittelalter...*, s. 27—70. Od tego

czy w Czechach³⁸. Pozwoliło to badaczom wypracować odpowiednie sposoby postępowania oraz poznać ogólne zasady funkcjonowania kancelarii i roli pisarzy. Każde miasto posiadało jednak swoją specyfikę — stanowiło osobny i unikalny mikrokosmos. Różne są także zachowane zasoby wytworzonych przez miejskie kancelarie pism oraz informacje o ich pracownikach. Dlatego każdy przypadek rozpatrywać należy osobno, szukając zarówno prawidłowości, jak i różnic.

Badania nad gliwickimi pisarzami przysiężnymi objęły okres od końca średniowiecza do roku 1744. Brak źródeł nie pozwolił na omówienie okresu wcześniejszego niż koniec XV wieku. Górna granica, czyli rok 1744, wyznaczona została na podstawie istotnych zmian w ustroju i władzach miasta, które zaszły po zdobyciu Śląska przez Prusy. Zmienił się skład władz, a także zakres spraw, za które odpowiadały rada i ława miejska. Zmianie uległy także zadania i kompetencje pisarza, gdyż obok sekretarza rady powołano miejskiego syndyka. Wprowadzono również nowy system kancelaryjny. Wobec tego uznać należy, że rok 1744, gdy odszedł z pracy w Gliwicach Tobiasz Molerus, stanowi znaczącą cezurę w dziejach kancelarii. Dwa lata później skończyło się urzędowanie Jana Franciszka Foltka, ostatniego burmistrza powołanego przez radę miasta, a nie wyznaczonego przez pruską zwierzchność. Te wydarzenia kończą pewną epokę w dziejach gliwickiego samorządu.

Stan zachowania pism wytworzonych w kancelarii miejskiej Gliwic nie jest najlepszy. Z czasów średniowiecza nie ma właściwie żadnych dokumentów tamtejszych władz. Zachowały się jedynie pojedyncze dokumenty książęce i biskupie. Dopiero z przełomu XV i XVI wieku pochodzą pierwsze dokumenty i pisma miejskie. W niniejszym opracowaniu kwerendą objęto wszystkie dostępne pisma, które wyszły z miejskiej kancelarii. Uwzględniono dokumenty przechowywane w zespołach akt miast Gliwice, Bytom, Tarnowskie Góry czy Opole. Wykorzystano nie zawsze zachowane, ale znane ze spisów archiwalnych zasoby instytucji kościelnych i klasztornych. Uwzględniono także zbiory akt urzędów

czasu wiele miast Rzeszy doczekało się opracowań dotyczących pisarzy — pod kątem biograficznym, literackim czy paleograficznym. Literatura zebrana w Regesta Imperii prowadzonych przez Akademie der Wissenschaften und der Literatur w Mainz zawiera około 200 prac dotyczących tego zagadnienia.

38 V. Spáčil: *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786...*; H. Jordánková, L. Sulitková: *Nobilitovaný městský písař a jeho společenská prestiž*. „Studia Historica Brunensia”, T. 60, 2013, z. 1—2, s. 229—239; J. Vojtíšková: *Městské kanceláře a jejich význam pro studium středověkých a raně novověkých urbánních dějin (na příkladu Čech a Moravy)*. „Mesto a dejiny”, Vol. 5, 2016, s. 28—50.

Królestwa Czeskiego, przechowywane w Pradze i we Wrocławiu. Specyfikę tych źródeł omówiono w pracach o mieszkańcach gliwickiego rynku oraz o burmistrzach Gliwic³⁹. Wiele informacji o sprawach rodzinnych pisarzy oraz o roli, jaką odgrywali w społeczeństwie, zawierają księgi parafialne, także scharakteryzowane w przywołanych już pracach. Jedną z przyczyn podjęcia opracowania urzędu miejskiego pisarza było odnalezienie zbioru nieznanymi dotąd fotokopii prawie 50 średniowiecznych i wczesnonowoczesnych dokumentów i odpisów, sporządzonych zapewne w gliwickim ratuszu lub w innych kancelariach miejskich⁴⁰. Wzbogaciły one wiedzę o słabiej do tej pory rozpoznany okresie w dziejach miasta, dając także podstawę do wysunięcia tezy o istnieniu jakiegoś niezachowanego miejskiego kopiariusza.

Głównym celem niniejszej pracy jest przedstawienie możliwie wyczerpujących informacji o poszczególnych gliwickich pisarzach. Na podstawie różnorodnych wzmianek źródłowych starałem się opracować ich biogramy, uwzględniając pięć głównych zagadnień: pochodzenie, karierę, majątek, sprawy rodzinne oraz zachowaną spuściznę pisarską. Oczywiście, nie zawsze — z uwagi na brak zachowanych źródeł — udało się przedstawić te kwestie odpowiednio dokładnie, nie zawsze też można było zachować tę samą kolejność w poszczególnych biogramach.

W zachowanych dokumentach, księgach i zapiskach związanych z dziejami Gliwic udało się odnaleźć informacje o 14 osobach sprawujących funkcję miejskiego pisarza pomiędzy 1499 a 1744 rokiem. Wydaje się, że są to wszyscy miejscy pisarze z tego czasu. Przynajmniej od 1559 roku obserwujemy ciągłość obsady ratuszowej kancelarii. Jedynie w latach 1630—1635 pojawia się luka w informacjach o miejskim pisarzu. Zapisy w tym czasie dokonywane były przez kilka różnych osób. Możliwe, że w jednym z najtrudniejszych okresów wojny trzydziestoletniej mieszczanie po śmierci ówczesnego pisarza Jana Toszeckiego nie mogli znaleźć jego godnego następcy.

Uzupełnieniem biogramów gliwickich pisarzy przysiężnych jest zbiór tablic z wybranymi tekstami, które wyszły spod ich pióra. To zestawienie ma na celu przedstawienie duktu pisma, różnic w sposobie pisania na przestrzeni całego badanego okresu, ale także czasem różnic pomiędzy zapisami dokonywanymi przez pisarza na początku i pod koniec jego

39 P. Boroń: *Dawne Gliwice...*, s. 23—35; Idem: *Burmistrzowie Gliwic (do 1808 roku)*. Gliwice 2019, s. 14—20.

40 Idem: *Regesty średniowiecznych i wczesnonowoczesnych dokumentów...*

działalności. Różnice w rodzaju stosowanego pisma pojawiały się także przy zapisach w różnych językach. Przykładowo, Jan Frölich, na co dzień używający czeskiego neogotyckiego pisma kursywnego, w liście skierowanym do władz Krakowa użył antykwy humanistycznej. W określaniu rodzaju pisma posłużono się ustaleniami czeskiej i niemieckiej paleografii⁴¹. Gliwice były miastem Królestwa Czeskiego. Język czeski był językiem urzędowym w księstwach opolskim i raciborskim. Górnośląscy mieszkańcy utrzymywali intensywne kontakty z Czechami, a także z Rzeszą.

W trakcie prac nad przygotowaniem tej książki spotkałem się z życzliwą pomocą archiwistów z Archiwum Państwowego w Katowicach, szczególnie z oddziału w Gliwicach. W tym miejscu składam im gorące podziękowania.

41 I. Ebelová: *Klíč k novověké paleografii*. Praha 2015. Znakomity zbiór przykładów pisma używanego w Niemczech zestawiono w Staatlichen Archive Bayerns: <https://www.gda.bayern.de/DigitaleSchriftkunde/index.html> [dostęp: 7.02.2020].

